

Alman Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Almanya Arasında Krom Ticareti

Resul ALKAN

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çanakkale

E-Mail: resul.alkan@comu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0489-5772

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.04.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2025

ÖZ

ALKAN, Resul, **Alman Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Almanya Arasında Krom Ticareti**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 459-485.

Bu çalışma, ağırlıklı olarak Alman arşiv belgelerine dayanarak, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Almanya arasındaki krom ticaretini incelemektedir. Dönemin dünyadaki en büyük krom üreticilerinden biri olan Türkiye, Alman savunma sanayinin hayati ihtiyacı olan bu hammaddeyi yoğun şekilde çıkarmaktaydı. Sahip olduğu zengin krom rezervleri nedeniyle Türkiye, savaşan devletlerin tedarik mücadelesinde kilit bir rol oynamıştır. Savaşın başlarında İngiltere, Ankara ile kurduğu yakın siyasi ilişkilerin avantajını kullanarak 1940-1942 yılları arasında Türkiye'den en fazla krom alımını gerçekleştiren ülke olmuştur. Ancak Türk hükümeti, savastaki güç dengesini gözeterek 1943'ten itibaren Almanya'ya krom ihracatına başlamıştır. Etibank ile Alman Krupp firması arasında imzalanan anlaşmalar uyarınca, 1943-1944 döneminde yaklaşık 180.000 ton kromun Almanya'ya sevkiyatı planlanmıştır. Ne var ki, ulaşım altyapısının yetersizliği, yakıt

sıkıntıları ve Karadeniz'deki Sovyet denizaltı tehdidi nedeniyle bu hedefe ulaşılamamıştır. 15 Ocak 1943 ile 21 Nisan 1944 arasında yalnızca 83.000 ton krom Almanya'ya ulaşabilmiş, bu da planlananın oldukça altında kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, krom ticareti, Türkiye, Almanya.

ABSTRACT

ALKAN, Resul, **Chrome Trade between Turkey and Germany during the Second World War in the Light of German Documents**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 459-485.

Based mainly on German archival documents, this study focuses on the chrome trade between Turkey and Germany during the Second World War. Chrome, one of the urgent needs of the German defense industry, was intensively mined in Turkey, which was one of the world's largest chrome producers in those years. Due to its rich chrome reserves, Turkey was an important actor in the struggle between the warring states for chrome supplies. At the beginning of the war, Britain, taking advantage of its close political relations with Ankara, became the country that purchases the most chrome from Turkey between 1940 and 1942. The Turkish government, mindful of the balance of power in World War II, began exporting chrome to Germany in 1943. According to the agreements signed between Etibank and Krupp, approximately 180,000 tons of chrome were to be shipped from Turkey to Germany in 1943-1944. In the first months, chrome exports to Germany fell far short of expectations due to inadequate rail transportation, fuel supply problems and the threat of Soviet submarines in the Black Sea. In fact, only 83,000 tons of the 180,000 tons of chrome planned to be shipped between January 15, 1943 and April 21, 1944 reached Germany.

Keywords: Second World War, Chrome Trade, Turkey, Germany.

Giriş

1762 yılında Alman mineralog ve jeolog Johann Gottlob Lehmann, Rusya'nın Ural Dağları civarında krom içeren mineralleri (krokoit) ilk kez keşfettiğinde, bu değerli elementin günümüz savunma sanayisinin vazgeçilmez bir parçası olacağını tahmin edebilmiş miydi, bilinmez. Ancak krom; çelik üretiminden tanklara, savaş gemilerinden denizaltılara, uçak motorlarından silahlara, top mermilerinden cephaneye kadar bir ordunun ihtiyaç duyduğu neredeyse tüm silah ve teçhizatın kritik bir hammaddesi hâline geldi. Öyle ki, alaşımlı çeliklerin %90'ı krom içerir; özellikle paslanmaz ve yüksek ısıya dayanıklı çeliklerin üretiminde kromun rolü tartışılmazdır.

1797'de Fransız kimyacı Louis Nicolas Vauquelin tarafından analiz edilerek literatüre kazandırılan krom, 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış ve bu dönemdeki işlevi büyük ölçüde kimya alanıyla sınırlı kalmıştır. Ancak yüzyılın sonlarına doğru sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte, bu elementin farklı

alanlardaki potansiyeli giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle savunma sanayiindeki kullanımına yönelik ilk adımlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce atılmıştır. Yine de kromun gerçek anlamda stratejik bir hammadde olarak öne çıkışı, İkinci Dünya Savaşı'nın askerî ihtiyaçlarıyla şekillenmiştir. Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla ağır silahların performansındaki büyük artış ve dayanıklı teçhizat ihtiyacı, ülkelerin krom talebini gözle görülür biçimde artırmıştır. Nitekim, 1918'den 1939'a kadar uçak motorlarının birim ağırlık başına beygir gücünün üç katına çıkması, ancak yüksek oranda krom içeren alaşımli çeliklerin kullanımı sayesinde mümkün olmuştur. Benzer bir şekilde, tankların zırh dayanıklılığı ve ateş gücündeki ilerleme de kromun sağladığı katkılarla doğrudan bağlantılıdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu gelişmelerin sonucunda Almanya, İngiltere ve ABD gibi savaşan devletler, cephelerin genişlemesi ve savaşın şiddetlenmesiyle birlikte savunma sanayileri için kritik öneme sahip krom kaynaklarına ulaşma yarışına girişmiştir. Bu küresel rekabetin merkezinde ise dönemin en büyük krom üreticilerinden biri olan Türkiye yer almıştır.

1923-1945 dönemi Türk-Alman ilişkilerini inceleyen çalışmalar, iki ülke arasındaki krom ticaretini yüzeysel olarak ele almıştır.¹ Benzer bir şekilde, İkinci Dünya Savaşı literatüründe de bu stratejik ticari ilişki, birkaç sayfa ile sınırlı kalmıştır.² Bununla birlikte, doğrudan bu konuya odaklanan akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan ilki, Nuri Karakaş'ın makalesidir. Karakaş, çalışmasında Türkiye'nin krom satış politikalarını Müttefik devletlerin stratejileri çerçevesinde incelemiştir.³ Karakaş'ın çalışmasını tamamlayan bir diğer önemli katkı, Murat Önsoy'a aittir.⁴ Önsoy, eserinde Türkiye'nin krom kaynakları üzerinde Almanya ile İngiltere arasında yaşanan ekonomik ve diplomatik rekabeti detaylıca incelemektedir. Bunların yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Almanya arasındaki ticareti doğrudan konu edinen yüksek lisans tezleri de literatüre önemli katkılar sunmuş, özellikle Türk arşivlerinin detaylı kullanımı sayesinde mevcut çalışmalara yeni boyutlar eklemiştir.⁵

¹ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askerî ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991; Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

² Selim Deringil, *Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

³ Nuri Karakaş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 2, 2010, s. 447-482.

⁴ Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2012, s. 93-120.

⁵ Sinan Akses, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Krom Özelinde Türk-Alman Ticari İlişkileri*, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,

Literatürdeki çalışmalar, Türkiye ile Almanya arasındaki krom ticaretini büyük ölçüde Türk, İngiliz ve Amerikan kaynakları üzerinden değerlendirmiştir. Bu durum, konunun karşı tarafın bakış açısıyla ele alınmasında belirgin bir boşluk olduğunu göstermektedir. İşte bu noktada, ele alınan çalışmalardan farklı olarak bu makale, meseleye Alman penceresinden yaklaşmaktadır. Dolayısıyla, araştırmının temel amacı söz konusu eksikliği gidermek ve İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin kritik bir boyutu olan krom ticaretini Alman kaynaklarının değerlendirilmesiyle yeniden yorumlamaktır. Bu çerçevede makale, araştırmının merkezine Alman arşivlerinden elde edilen birincil kaynakları yerleştirmektedir. Bu bağlamda kullanılan kaynaklar arasında Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), Alman Askeri Arşivi (Militärarchiv) ve Alman Devlet Arşivi (Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde) belgeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve Kararlar Daire Başkanlığı belgeleri de incelemeye dâhil edilmiştir.

Yukarıda belirtilen arşiv kaynaklarından yola çıkarak, literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla şu araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk kromunun Almanya'ya sevki hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir?

Bu ticaretin yürütülmesinde hangi diplomatik, ekonomik ve lojistik engeller ortaya çıkmıştır?

Krom sevkiyatının aksadığı 1940–1942 döneminde iki ülke arasında yürütülen diplomatik müzakereler nasıl şekillenmiş, Alman makamları tedariki sürdürebilmek amacıyla hangi alternatif yöntemlere başvurmuştur?

Almanya'nın savaş ekonomisi açısından kritik öneme sahip bu hammaddenin Türkiye'den teminine ilişkin beklentileri hangi ölçüde karşılanabilmiştir?

Dört bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde Türkiye'deki krom madenciliği genel hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkiler ve krom ticareti incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise savaşın başlamasından 1943 yılına kadar geçen süreçte, iki devlet arasındaki diplomatik temaslar ve bu temasların krom ticaretine yansımaları değerlendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde hem Türkiye'de hem de Almanya'da, krom ticaretinden yüksek kazanç elde etmeyi amaçlayan çeşitli kişi ve grupların girişimleri tartışılmıştır. Son bölümde ise 1943'ten Nisan 1944'e

kadar uzanan dönemde Türkiye'den Almanya'ya gerçekleştirilen krom ihracatı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, söz konusu ihracat sürecinde ortaya çıkan sorunlar, tarafların beklentileri ve bu beklentilerin ne ölçüde karşılandığı sorusuna cevap aranmıştır.

Türkiye'de Krom Madenciligi

Türkiye'de krom madencilığının tarihi, 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanır. 1920'li yıllara gelindiğinde ilkel madencilik yöntemleri ve sınırlı lojistik imkânlar nedeniyle krom ihracatı oldukça düşük seviyelerde kalıyordu. Öyle ki, 1924 yılında Türkiye'den ihraç edilen krom miktarı yalnızca 3.400 ton civarındaydı. Asıl büyük sıçrama, 1930'ların ortalarında yaşandı. Bu dönemde devletçi ekonomi politikaları doğrultusunda madencilik sektörüne önemli yatırımlar yapılmıştı. 1935'te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) ile Etibank'ın kurulması, krom başta olmak üzere maden çıkarma ve işleme faaliyetlerinin hız kazanmasını sağladı. Yapılan yatırımların sonuçları kısa sürede kendini gösterdi; madencilik hamlesinin üzerinden henüz üç yıl geçmişken, 1938'de Türkiye'nin krom ihracatı 213.831 ton ile o dönem için rekor seviyeye ulaştı. Ancak bu yükseliş uzun sürmedi; İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri nedeniyle krom ihracatı 1942'de 116.000 tona kadar geriledi. Bu düşüşün en önemli nedeni, Müttefik Devletler'in Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını engellemesiydi. 1940-1942 yılları arasında Müttefikler, Türkiye'den krom ithalatını artırmak bir yana, bu ticareti büyük ölçüde kısıtlamışlardı. Bu durum, Türkiye'nin krom ihracatında hızlı bir gerilemeye yol açtı.⁶

Türkiye ile İngiltere arasında 8 Ocak 1940'ta imzalanan krom anlaşmasından önce, 1938 ve 1939 yıllarında Türkiye'de üretilen kromun neredeyse yarısı Almanya'ya ihraç ediliyordu. İngiltere, Nazi Almanya'sının silahlanma çabalarını sekteye uğratmak amacıyla, 8 Ocak 1940 tarihli anlaşmayla üç yıl boyunca Türkiye'nin tüm krom üretimini satın almayı taahhüt etti. Ancak İngiltere, bu taahhüdünü tam olarak yerine getirmedi. Örneğin, 1940 yılında Türkiye'de çıkarılan yaklaşık 170.000 ton kromun yalnızca 73.000 tonu İngiltere tarafından alındı; geri kalan miktar ise ABD'ye yönlendirildi. Bu durum, İngiltere'nin anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmediğini açıkça ortaya koyuyordu.⁷

⁶ Tekeli ve İlkin, *age.* s. 402.

⁷ BArch, RW 19/4137, 30 Nisan 1943, s. E 13.

	1938	1939	1940
Almanya	68.000	105.000	-
USA	13.000	19.000	73.000
İtalya	32.000	16.000	-
Fransa	14.000	19.000	28.000
İsveç	46.000	16.000	2.000
İngiltere	4.000	-	-

Tablo 1- Türkiye'nin ülkelere göre krom ihracatı (ton)⁸

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de, 100'den fazla maden yatağında yaklaşık 8 milyon ton krom rezervi bulunduğu tahmin ediliyordu. Bu maden yatakları arasında en bilinenleri Guleman (Elâzığ), Fethiye, Kütahya ve Eskişehir'de yer alıyordu. Toplam rezerv ve yıllık üretim açısından en önemli maden ise Guleman yatağıydı. Yaklaşık 1,5 milyon tonluk rezerviyle Türkiye'nin en büyük krom yatağı olan Guleman, ülkenin toplam krom üretiminin neredeyse yarısını tek başına karşılıyordu. Buradan çıkarılan krom, yüksek kalitesi nedeniyle ithalatçı ülkeler tarafından öncelikli tercih ediliyordu. Ancak Guleman madeninin en büyük dezavantajı, kromun ihraç edileceği limanlara ve demiryolu bağlantılarına olan uzaklığıydı. Örneğin, madenin ana ihraç limanı olan Mersin'e uzaklığı yaklaşık 630 kilometreydi.⁹

Almanlar için en değerli madenlerden biri olan Guleman madenindeki krom sevkiyatı için Almanya, gerekli teknik donanımı sağlıyordu.¹⁰ 1936 yılında, merkezi Köln'de bulunan ve teleferik üretiminde faaliyet gösteren Pohlig şirketi tarafından inşa edilen 18 kilometrelik bir teleferik hattı sayesinde, Guleman'dan günde yaklaşık 400 ton krom, Ergani tren istasyonuna taşınıyordu.¹¹ Ergani'de trenlere yüklenen krom, buradan Mersin ve İskenderun limanlarına veya demiryoluyla İstanbul'a gönderiliyordu. Ergani bölgesinde, Guleman madeninin

⁸ BArch, RW 19/4137, 30 Nisan 1943, s. E 13.

⁹ Tekeli ve İlkin, *age.* s. 403.

¹⁰ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.), Kararlar Daire Başkanlığı, 20 Ağustos 1936, No: 30.18.1.2, Kutu: 68, Gömlek No: 71, Sıra: 1.

¹¹ BArch, RW 19/4137, 30 Nisan 1943, s. E 12.

yanı sıra, 30 kilometre uzunluğunda ve 18 kilometre genişliğindeki bir alana yayılan, henüz işletilmeyi bekleyen zengin maden yatakları da bulunuyordu.¹²

Türkiye'den Almanya'ya krom ihracatında öne çıkan bir diğer kaynak, Kütahya'nın Tavşanlı ilçesindeki Dağardı maden yatağıydı. Bu madenden çıkarılan krom, sırasıyla 396 ve 266 kilometre uzaklıktaki Derince ve Bandırma limanlarına trenle taşınmakta, ardından gemilerle Almanya'ya gönderilmekteydi.¹³ Öte yandan, Ege Bölgesi de Marmaris, Fethiye ve Köyceğiz'deki verimli maden yataklarıyla önemli bir krom üretim merkeziydi. Buradan çıkarılan krom, başlıca çıkış noktası olan Fethiye limanı üzerinden ihraç ediliyordu.¹⁴ Ancak, krom ihtiyacının önemli bir kısmını Türkiye'den temin eden Alman madencilere göre, Türkiye'deki krom madenciliğinin gelişimi için hâlâ kat edilmesi gereken uzun bir yol bulunuyordu.¹⁵

“Türkiye'nin krom cevheri üretimi hâlâ önemli ölçüde artırılabilir. Ancak şu anki en büyük zorluklar, yetersiz işgücü ve madencilik tesislerinin ekipman eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bunlara ek olarak, ulaşım altyapısındaki yetersizlikler de üretimin önündeki önemli engellerden biridir.”

1933-1939 Türk-Alman Ticari İlişkileri ve Krom Ticareti

Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret dengesini korumak amacıyla, her iki ülke de satın aldıkları mallara eş değerde ihracat yapmayı hedeflemiştir. Bu takasa dayalı ticaret modeli, daha az para transferiyle daha fazla mal değişimine olanak tanımıştır.¹⁶ İki ülke arasında karşılıklı kolaylıklar da sağlanmıştır: Alman yetkililer, Türkiye'den ithal edilen ürünlere düşük gümrük vergileri de dâhil olmak üzere çeşitli avantajlar sunarken, Türkiye de Almanya'nın 121 farklı ürünü gümrüksüz olarak ihraç etmesine izin vermiştir.¹⁷

1933-1939 yılları arasında Türkiye-Almanya ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. 1933'te Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 37,9 milyon Reichsmark (RM) iken, bu rakam 1939'da 122,6 milyon RM'ye yükselerek üç katından fazla büyümüştür. Bu dönemde Türkiye, Almanya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında 12. sıraya yerleşmiştir. Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı ise 1933'te 36,3 milyon RM seviyesindeyken, 1938'de 151,4 milyon RM'ye ulaşmıştır. Bu veriler,

¹² BArch, RW 19/6519, 26 Ocak 1943, s. 16-17.

¹³ Tekeli ve İlkin, *age.* s. 402.

¹⁴ BArch, RW 19/4137, 30 Nisan 1943, s. E 12.

¹⁵ BArch, RW 19/6519, 26 Ocak 1943, s. 21.

¹⁶ Selim İlkin ve İlhan Tekeli, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57.

¹⁷ Özgüldür, *age.* s. 81.

Türkiye'nin Almanya ile ticarete giderek bağımlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, 1938 yılında: Türkiye'nin ithalatının %45'i, ihracatının da %39,7'si Almanya ile gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Almanya'nın toplam ithalat ve ihracatında Türkiye'nin payı sırasıyla yalnızca %2,6 ve %2,9 düzeyinde kalmıştır. Sonuç olarak, bu dönemde Almanya, Türkiye'nin hem ithalatında hem de ihracatında açık ara birinci ticaret ortağı konumuna yükselmiştir.¹⁸

Türkiye'de yeni kurulan fabrikalar için gerekli makine ve teknik ekipman alımları, Almanya'dan Türkiye'ye yapılan ihracatın en önemli kalemleri arasında yer almıştır. 1937'de 59,2 milyon Reichsmark (RM) olan Almanya'nın Türkiye'ye endüstriyel makine ve ekipman ihracatı, 1938'de 94,4 milyon RM'ye yükselmiştir.¹⁹ Türkiye'de en büyük ticaret hacmine sahip Alman firmalarının başında, Essen merkezli ağır sanayi firması Krupp gelmekteydi. Osmanlı'nın son dönemlerinde Bağdat Demiryolu projesinde raylar ve köprülerin inşasını üstlenen Krupp, Cumhuriyet'in ilanından sonra sanayileşme hamleleri yapan Türkiye'nin demiryolu yatırımlarına önemli katkılar sağlamıştır. Krupp'un öncülüğünde çeşitli firmalardan oluşan bir konsorsiyum ile Türkiye arasında, yaklaşık 500.000 lira değerinde lokomotif, vagon, ray gibi demiryolu malzemelerinin alımını kapsayan bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, Türkiye 1935'te demiryolu malzemelerinin yanı sıra, hatların elektrifikasyonu için Krupp'a 11 milyon lira tutarında bir sipariş vermiştir.²⁰

1934-1938 yılları arasında Alman sanayi şirketleri, Türkiye'de başta lokomotif, vagon, demiryolu rayı üretimi olmak üzere; maden, kimya ve elektrik sektörlerine yoğun yatırımlar yapmıştır. Bu dönemde, Türk sanayi tesislerinin yaklaşık %80'i Alman yatırımcılar tarafından finanse edilerek inşa edilmiştir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Alman şirketleri, Türkiye'den aldıkları siparişlerle sanayide en büyük yabancı yatırımcı konumuna yükselmiştir. 1939'a gelindiğinde, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 280 milyon Reichsmark (RM) ile tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 125 milyon RM, Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı ise 155 milyon RM olarak gerçekleşmiştir.²¹

İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Alman Krom Ticareti

1939'da Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret rekor seviyeye ulaşmış, ancak aynı yıl Ankara-Berlin hattında siyasi gerginlikler yaşanmıştı. Bu gerginliğin temel

¹⁸ Koçak, *age.* s. 240-241.

¹⁹ Glasneck, *age.* s. 67.

²⁰ Fahri Türk ve Emirhan Kaya, "Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990", *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 20, 2017, s. 118.

²¹ Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes (PA AA), R. 29.775, 107830, 10 Mayıs 1939.

nedeni, Hitler ve müttefiki Mussolini'nin Balkanlar'a yönelik yayılcı politikalarıydı. Aslında Hitler'in izlediği dış politika, başlangıçta birçok Alman'ın desteklediği Versay Antlaşması'nın revizyonu hedefini aşmış, Avrupa'da Alman hakimiyeti kurma amacına dönüşmüştü.²² Bu doğrultuda yoğun bir silahlanma programıyla Almanya'yı askerî açıdan güçlendiren Hitler, 1936-1939 yılları arasında komşu devletleri askerî güç kullanarak tehdit etmiştir. İlk adım olarak 1936'da Alman Silahlı Kuvvetleri (Wehrmacht) birliklerine silahsızlandırılmış Renanya (Rheinland) bölgesini işgal emri veren Hitler, ardından Almanya'nın Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki etkisini genişletmek amacıyla 12 Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak etmiş, yaklaşık bir yıl sonra da 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı Alman topraklarına katmıştır.²³ Aynı dönemde İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, dönemin Türkiye Başbakanı Refik Saydam'da büyük bir endişe uyandırmıştı:²⁴

“Alman siyasetinin bizim için ilk ilginç göstergesi Çekoslovak devletinin ortadan kaldırılmasıyla başlamaktadır. Hitler'in öğretisi bir “yaşam alanı” öğretisine dönüşünce komşularını ve daha uzaktaki devletleri, bu genişlemenin hangi yeni öğretilerle nerelere varacağını düşündürmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Türk Hükümeti, Çek sorununu da Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerini etkileyecek olgu saymamaktadır. Olayların kaygı verici gelişmesi asıl bundan sonra Almanya'nın Romanya'ya zorla kabul ettirdiği ekonomik anlaşma ve Almanya'yı yakından izleyen müttefiki İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile başlamış ve Mihver Devletlerin hangi araçlarla hangi hedeflere varmak istediğini bize göstermiştir.”

Mihver tehdidine karşı harekete geçen Türk hükümeti, Başbakan Refik Saydam'ın yukarıdaki konuşmasının ardından kısa bir süre sonra, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortak bir deklarasyon yayımladı. Türk-İngiliz ortak bildirisinde, iki devlet, Akdeniz'de gerçekleşebilecek bir İtalya-Almanya saldırısı durumunda birbirlerine askerî destek sözü verdi. Ancak bu yakınlaşmadan rahatsız olan Alman makamları, karşı hamle yapmak amacıyla ekonomik tedbirler üzerine müzakerelere başladı. Deklarasyonun ilanından günler önce Türk-İngiliz uzlaşmasından haberdar olan Alman Dışişleri, Türkiye'ye yönelik bir dizi kısıtlayıcı önlem alma kararı aldı. Bu önlemler arasında en acil adım, Türkiye'ye yapılan silah ve askerî teçhizat sevkiyatının durdurulmasıydı.

Türkiye, Almanya'dan genellikle makine ve sanayi ürünleri ithal ederken, buna karşılık tarım ürünleri ve sanayi hammaddeleri ihraç etmiştir. Türkiye'nin Almanya'ya sattığı ürünler arasında, Alman savunma sanayii için stratejik öneme

²² Peter Longerich, *Hitler. Biographie*, Siedler Verlag, Berlin, 2016, s. 158-162.

²³ Wolfgang Benz, *Geschichte des Dritten Reiches*, Verlag C.H. Beck, Münih, 2000, s. 158.

²⁴ İsmail Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, *Belleten* Cilt 46, Sayı 182, 1982, s. 385.

sahip olan krom madeni öne çıkmaktadır. Hitler'in 1936'da ilan ettiği dört yıllık plan kapsamında, Alman ordusu Wehrmacht'ın yeniden silahlandırılması hedeflenmiş ve bu süreçte krom, Almanya için hayati bir hammadde haline gelmiştir. Nitekim Almanya, 1935'ten itibaren krom ihtiyacının önemli bir kısmını Türkiye'den karşılamaya başlamıştır. 1938'in ilk on bir ayında Almanya, toplam 168.282 ton krom ithal etmiş ve bunun 48.571 tonu (%30'a yakın) Türkiye'den temin edilmiştir. 1939'da ise Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatı 109.000 tona yükselerek, Almanya'nın toplam krom ithalatındaki payı yaklaşık %60'a ulaşmıştır.

Yıllar	Krom miktarı (ton)
1935	40.000
1936	65.000
1937	58.000
1938	68.000
1939	109.000

*Tablo 2- Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatı*²⁵

1939'da silahlanma hızını büyük ölçüde artıran Almanya, ihtiyaç duyduğu kromu Türkiye'den temin etmeyi planlamıştır. Bu doğrultuda, 16 Ocak 1939'da imzalanan 150 milyon RM değerindeki Türk-Alman Kredi Anlaşması uyarınca, Almanya yıllık 120.000 ton olan krom alımını, gerektiğinde 150.000 tona çıkarabileceğine dair Ankara'dan taahhüt almıştır. Anlaşma, Türkiye'nin Almanya'dan 90 milyon RM değerinde (başta makine ve motorlu taşıtlar olmak üzere) sivil sanayi ürünleri ve 60 milyon RM tutarında silah ve mühimmat satın almasını öngörmüştür.²⁶

1939 Türk-Alman Kredi Anlaşması'na rağmen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere ve Fransa ile yaptığu bir anlaşmayla krom satışında Almanya'yı devre dışı bırakmıştır. 8 Ocak 1940 tarihli bu anlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin krom ihracatında tekel konumuna gelerek üretilen tüm

²⁵ PA AA, RZ 211/261173, s. 119.

²⁶ Fahri Türk, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945", *Bellefen*, Cilt 79, Sayı 285, 2015, s. 776.

kromu satın almayı taahhüt etmiştir. Bu durum, Türkiye pazarında Almanya ile ekonomik rekabet içinde olan İngiltere'nin önemli bir başarısı olarak kayda geçmiştir.²⁷ Anlaşmayla birlikte, ABD hariç, Türkiye'nin Almanya gibi üçüncü ülkelere krom satışı 1940 başı itibarıyla tamamen durmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin krom üretiminin 250.000 tonu aşmaması kararlaştırılmıştır. Üç yıllık süreli (bir yıllık opsiyonlu) bu anlaşma, 1943 başına kadar Almanya'nın Türkiye'den krom alımının önündeki en büyük engel olarak kalmıştır.²⁸

Türk-Alman Krom Ticaretinde Diplomasi ve Araçlar Dönemi (1940-1942)

Türkiye ile Almanya arasında yaklaşık iki yıl boyunca devam eden gerginlik, 21 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması ile kısmen yatışmıştır. Ancak bu süreçte, özellikle ticari ilişkiler, iki ülke arasındaki siyasi gerilimden ciddi şekilde etkilenmiştir.

Ülkeler	1938	1939	1940	1941
Almanya	46,98	50,86	11,73	11,95
İngiltere	11,20	6,25	14,02	24,58
ABD	10,40	9,88	10,80	5,36
İtalya	4,74	8,48	16,29	3,19

Tablo 3- Değer Bakımından İthalattaki Ülke Payları (Yüzde)²⁹

Adolf Hitler, Türkiye'nin 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmaya doğrudan ticari ilişkileri keserek yanıt vermese de iki ülke arasındaki ticaret hacminin önemli ölçüde daraltılmasını emretmiştir. Bu kararın sonuçları kısa sürede kendini göstermiş: 1940-1941 yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı %50'lerden çarpıcı bir şekilde %11'e kadar düşmüştür. Türkiye'den Almanya'ya yapılan ihracatta da benzer bir radikal düşüş yaşanmış, ikili ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir.

²⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 288.

²⁸ PA AA, RZ 211/261173, 15 Temmuz 1942, s. 118.

²⁹ Selim İlkin ve İlhan Tekeli, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 222.

1 Eylül 1939'da Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nın yenilenmemesinin ardından, Türkiye'nin ihracatında Almanya'nın payı hızla azalmaya başlamıştır. Bu düşüş oldukça çarpıcı boyutlara ulaşmış; 1939'da %37 olan Almanya'nın payı, 1940 yılında %8 gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilemiştir. Ancak 9 Ekim 1941'de iki ülke arasında yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte bu trend tersine dönmüştür. Özellikle tarım ürünleri ve çeşitli madenlerin Almanya'ya ihracatının artması sonucunda, 1941 yılında Almanya'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %22 seviyesine kadar yükselmiştir.³⁰

Ülkeler	1938	1939	1940	1941
Almanya	42,92	37,29	8,69	21,83
ABD	12,27	14,30	14,12	13,47
İtalya	10,05	10,01	16,11	2,31
İngiltere	3,41	5,73	10,36	16,23

Tablo 4- Değer Bakımından Türkiye'nin İhracatındaki Ülkeleri Payı (Yüzde)³¹

Almanya, tarım ürünlerini alternatif kaynaklardan temin edebilse de savunma sanayinin vazgeçilmez hammadde olan krom konusunda aynı esnekliğe sahip değildi. 1941 Haziran'ında Rusya cephesinin açılmasıyla birlikte Batı ve Balkan cephelerine eklenen yük, Alman savunma sanayiinin üretimini artırmasına ve dolayısıyla krom stoklarının hızla erimesine neden oldu. Alman yetkililerin hesaplamalarına göre, 1942 başında tükenme riskiyle karşı karşıya kalacak olan krom stoklarının yenilenebilmesi için Türkiye'den krom tedariki artık hayati bir önem kazanmıştı. Bu durum, Türkiye'yi Almanya nezdinde stratejik bir tedarikçi konumuna yükseltirken, iki ülke arasındaki ticaret müzakerelerine de yeni bir boyut kazandırmıştır.³²

18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nın ardından Alman makamları, Türkiye'den krom tedarikini artırmak için diplomatik baskıyı yoğunlaştırdı. Almanya'nın müzakerelerdeki en önemli kozu, Türkiye'nin Boğazların savunması için acilen ağır toplara ihtiyaç duymasıydı. Bu stratejik zafiyet, Alman diplomatların pazarlık masasında sürekli gündeme getirdiği bir baskı aracına dönüştü. 1941 yazında, iki ülke arasındaki gerilimin nispeten yatıştığı

³⁰ Tekeli ve İlkin, *age.* s. 225.

³¹ Tekeli ve İlkin, *age.* s. 225.

³² PA AA, R 29.778, 20 Eylül 1941, s. 1.

bir dönemde, Alman Dışişleri Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Başkanı Carl August Clodius, Türk Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmelerde, ağır silah teslimatını krom ihracatına bağlayan bir takas formülü üzerinde ısrarla durdu. Aynı süreçte görüşmelere katılan Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen ise daha pragmatik bir yaklaşım sergileyerek, Krupp ve Skoda firmalarından yeni top temininin zaman alacağını, ancak Alman ordusunun ele geçirdiği aynı kalibredeki ganimet topların Türkiye'ye verilebileceğini öne sürdü. Alman Büyükelçi bu hamlenin hem Türk tarafını memnun edeceğini hem de krom müzakerelerinde Almanya'nın elini güçlendireceğini hesaplıyordu.³³

Buna karşın Ankara, Alman baskıları karşısında stratejik bir tutum sergileyerek, silah ihtiyacının aciliyetine rağmen İngiltere ile yapılan krom anlaşmasına bağlı kalacağını kararlılıkla vurgulamıştır. Berlin ise Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını kullanarak diplomatik manevra alanı yaratmış ve silah temini karşılığında krom alımına onay vermiştir. Ancak Alman diplomatik çabaları beklenen sonucu vermemiş, Büyükelçi von Papen'in Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmelerde, 8 Ocak 1943'e kadar geçerli olan İngiliz-Türk krom anlaşmasının bitiş tarihi öncesinde Almanya'ya krom sevkiyatı garantisi alma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Bu diplomatik çıkmaz karşısında von Papen, görüşmelerin tonunu sertleştirerek, krom ihracatı taahhüdü olmadan silah anlaşmasının imzalanmayacağını açıkça ifade etmiştir. Menemencioğlu ise bu baskı karşısında Türkiye'nin uluslararası taahhütlerle bağlı olduğunu vurgulayan diplomatik bir cevap vermiş, Alman tarafından Türk hükûmetinin İngiliz anlaşması nedeniyle hareket alanının kısıtlı olduğunu Berlin'e iletmesini istemiştir. Bu tutum, Türkiye'nin savaş dönemindeki denge politikasının ve uluslararası anlaşmalara bağlılık ilkesinin somut bir göstergesi olarak tarihe geçmiştir.³⁴

Ankara, müzakerelerde 12.000 ton bakırın yanı sıra 8.000 ton zeytinyağı ve 7.000 ton yün ihraç etmeyi taahhüt etmiş; ayrıca 15 Ocak 1943'ten itibaren Almanya'ya 45.000 ton krom ihracatını garanti altına almıştır.³⁵ Alman Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından Ernst Eisenlohr, Türkiye'nin yakın gelecekte Almanya'ya krom satışına başlamasını anlamlı bulmuş ve Alman birliklerinin Rusya'daki askerî başarılarının etkisiyle Türk-Alman siyasi ilişkilerinin daha da gelişmesi hâlinde, Türkiye'nin 1942 gibi nispeten erken bir tarihte tavır değiştirecek krom göndermesini mümkün görmüştür.³⁶

³³ PA AA, R 29.778, 20 Eylül 1941, s. 2.

³⁴ PA AA, R 29.778, 26 Eylül 1941, s. 2.

³⁵ BArch, RW 19/6517, 9 Ekim 1941.

³⁶ PA AA, R 29.778, 28 Eylül 1941, s. 1-2.

9 Ekim 1941'de Ankara'da Türkiye ile Almanya arasında imzalanan ticaret anlaşmasıyla, 15 Ocak 1943'ten itibaren Türkiye'nin Almanya'ya ihraç edeceği krom miktarı belirlenmiştir. Anlaşmaya göre Türkiye, 31 Mart 1943'e kadar Almanya'dan 36.000.000 RM değerinde silah ve mühimmat alımı karşılığında, 15 Ocak-31 Mart 1943 arasında 45.000 ton, 1 Nisan 1943-31 Aralık 1944 arasında ise 135.000 ton olmak üzere toplam 180.000 ton krom ihraç etmeyi taahhüt etmiştir.³⁷

1942 yılında, Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik görüşmelerde krom ticareti önemli bir gündem maddesi olmaya devam etmiştir. Bu dönemde, Almanya'dan 100 milyon RM değerinde silah ve teçhizat alımına ilişkin müzakereler yürütülürken, Alman yetkililer, 1945-1952 yılları arasında yıllık 50.000 ton krom alımının Türkiye tarafından garanti edilmesini talep etmiştir. Berlin, bu hamleyle, savaş sonrasında en az İngiltere ve ABD kadar Türkiye'den krom tedarikini güvence altına almayı amaçlamıştır. Ancak Türk hükûmeti, 1945 sonrası için sabit miktarda krom satış taahhüdünde bulunmanın makul olmadığı görüşündeydi. Bu yaklaşım, tamamen haksız da sayılmazdı zira Türkiye, son dönemde Almanya ile siyasi ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmış ve 1943-1944 yıllarında üretilen kromun büyük bölümünü Almanya'ya tahsis etmişti. Dolayısıyla, Alman tarafının uzun vadeli bir taahhüt talep etmesi, Ankara nezdinde haksız bir güvensizlik göstergesi olarak algılanmıştır. Türkiye'nin bu tutumunda, savaşın belirsiz seyri ve gelecekteki siyasi dengelerin değişkenliği etkili olmuştur. Nitekim Türk yetkililer, henüz netleşmemiş bir dönem için kesin miktarda krom satışı taahhüdü vermekten kaçınmış, bunun yerine mevcut iş birliğini sürdürme yönünde pragmatik bir politika izlemiştir.³⁸

Türk-Alman resmî müzakerelerinden Alman tarafını tatmin edecek bir sonuç çıkmayınca, krom temini için gayriresmî kanallar devreye girmiştir. 1940 başlarında Türkiye ile İngiltere arasında krom anlaşması imzalanmış olsa da bu durum özel aktörlerin krom ticaretindeki faaliyetlerini engellemiştir. Hem Türk hem de Alman ve diğer yabancı ülke vatandaşları, kişisel bağlantılarını ve alternatif yolları kullanarak krom tedarik etmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir.³⁹ Aynı dönemde (1941-1942), Alman hükûmeti de krom teminini garanti altına

³⁷ Türk ve Kaya, a.g.m. s. 774; T.C. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, Almanya Fonu 501, 22 Ekim 1943, Kutu: 32245, Gömlek: 128778, Sıra:15.

³⁸ PA AA, R 29.780, 19 Eylül 1942, s. 2-3.

³⁹ Türk ve Alman vatandaşlarının dışında farklı ülke vatandaşlarının da isimleri geçmektedir. İçinde Kress adında Arjantin, Nikolopoulos adında Yunan ve Satvet Lütfi adında Türk vatandaşının yer aldığı bir organizasyon, Türkiye'den Almanya'ya krom sevkiyatı için Alman makamlarıyla müzakereler yürütmüştür. PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 552, 21 Temmuz 1942, s. 3.

almak için çeşitli kurumlarından toplam 6 yetkiliyi Türkiye'ye göndermiştir. Bu temsilciler, farklı Alman devlet kuruluşları adına hareket ederek Türkiye'den krom satın alma girişimlerini yürütmüşlerdir.⁴⁰

Bu isimlerden bir Kurt Zimmermann, Alman Ordusu Wehrmacht'ın silah ve mühimmat işlerinden sorumlu birimi Heereswaffenamt tarafından Türkiye'den gayriresmî yollarla krom satın alınmasını araştırmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.⁴¹ Zimmermann, 8 Ağustos 1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporda, kromun ancak küçük miktarlarda (30.000-80.000 ton arası) ve yasal olmayan yöntemlerle elde edilebileceğini vurgulamıştır. Ona göre, bunun tek yolu, madenlerden çıkarılan kromun vagonlarla önce İzmir'e, oradan da Yunan motorlu tekneleriyle Yunanistan'a kaçırılmasıydı. Bu operasyonu organize etmek için İzmir'de yaşayan Şeşbeş Bey adında bir yerel iş adamıyla iş birliği yapmayı planlayan Zimmermann, karşılığında kendisine 20.000 RM değerinde metal eşya, hırdavat ve alüminyum verilmesini teklif etmişti.⁴² Ancak Alman kaynaklarında, İzmir üzerinden Yunanistan'a krom sevkiyatı yapıldığına dair kesin bir bilgi yer almamaktadır. Öte yandan, Alman Büyükelçi Franz von Papen, bu tür yasa dışı faaliyetlerin Türk-Alman ilişkilerine zarar vereceğini düşünerek Zimmermann'ın planına şiddetle karşı çıkmıştır.⁴³

1936-1942 yılları arasında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nde Taşkömürü Arama Direktörü olarak görev yapan Alman maden uzmanı Prof. Dr. Bartell Granigg, 1942 yılında Türkiye'den Almanya'ya krom ihracatının mümkün olduğunu düşünen isimlerden biriydi. Bu amaçla Ankara'da krom ticaretiyle ilgili Türk yetkililerle görüşmeler yapan Granigg, Türk madencilik sektörünün içinde bulunduğu zorlukları göz önünde bulundurarak Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayacak bir teklif sunmuştu. Granigg'e göre, 1942 yılında krom üretiminin bir önceki yıla göre 210.000 tondan 150.000 tona düşmesinin en önemli nedeni, madenlerdeki yetersiz ekipmandı. Bu sorunu çözmek için Almanya'nın Türkiye'ye madencilik ekipmanı sağlaması karşılığında krom almayı önerdi. Granigg, bu şekilde Türkiye'nin krom üretim kapasitesinin artacağını savunuyordu. Ancak Ankara, bu teklife olumlu yaklaşmadı. Sonuç olarak, Almanların resmî ve gayriresmî yollarla Türkiye'den krom temin etme çabaları, Ankara'nın Müttefiklerle yaptığı krom anlaşmasına bağlı kalması ve Alman tekliflerini reddetmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

⁴⁰ PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 554, 28 Ekim 1942, s. 3-4.

⁴¹ PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 552, 30 Temmuz 1941.

⁴² PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 552, 8 Ağustos 1941.

⁴³ PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 552, 19 Ağustos 1941.

Savaşın Son Yıllarında Almanya'ya Krom Sevkiyatı

1942 başlarında, Balkanlar'da Türkiye sınırına dayanan ve Doğu Cephesi'nde Moskova'yı tehdit eden Alman birliklerinin tank, uçak ve mühimmat ihtiyacı kritik bir seviyeye ulaşmıştı. Bu nedenle Alman yetkililer, Almanya'nın krom ihtiyacını karşılayabilecek en önemli kaynak olan Türkiye'den krom teminini büyük bir önemle ele aldı. Konu o kadar hayatiydi ki, krom ihracatıyla doğrudan ilgili bakanlık yetkilileri, Türkiye'den Almanya'ya krom sevkiyatından yaklaşık 6 ay önce, 26 Mayıs 1942'de Berlin'de bir araya gelerek hazırlıkları değerlendirdi. Sivil ve askerî kurumlardan 18 temsilcinin katıldığı bu toplantıda, en çarpıcı tespit, Almanya'nın mevcut krom stoklarının 1942'nin üçüncü çeyreğindeki üretim ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğuydu. Bu nedenle, Türkiye'nin Almanya için en stratejik krom tedarikçisi olduğu bir kez daha vurgulandı.⁴⁴

İngiltere ile Türkiye arasındaki krom anlaşmasının süresinin dolması üzerine, 15 Ocak 1943'ten itibaren İstanbul üzerinden Almanya'ya krom sevkiyatı başlamıştır. Türk ve Alman yetkililer, 9 Ekim 1941 tarihli anlaşma uyarınca, 15 Ocak 1943 ile 1 Nisan 1943 arasında Almanya'ya 45.000 ton krom ihraç edilmesi konusunda mutabık kalmıştı. Hangi madenlerden ne kadar krom gönderileceği ise, 24 Ağustos 1942'de Türkiye'de krom satışından sorumlu Etibank ile alıcı konumundaki Alman Krupp şirketi arasında imzalanan sözleşmeyle belirlenmiştir. Buna göre: 25.000 ton krom, Guleman madenlerinden, 10.000 ton krom, Eskişehir'deki Kavak madenlerinden, 10.000 ton krom ise Fethiye madenlerinden çıkarılarak Almanya'ya gönderilecekti.⁴⁵

Sözleşmenin birinci maddesi uyarınca Etibank, çıkarılan kromun maden yataklarından Almanya'ya gönderilmek üzere belirlenen liman veya tren istasyonuna kadar teslim edilmesini garanti etmiştir. Ancak satıcının kromu alıcıya teslim ettiği nokta, madenin bulunduğu bölgeye göre farklılık göstermiştir: Guleman ve Eskişehir madenlerinden çıkarılan krom, Haydarpaşa veya Marmara Denizi'ndeki uygun bir limanda, Fethiye madeninden çıkarılan krom ise Bandırma veya yine Marmara Denizi'ndeki uygun bir limanda alıcıya teslim edilmiştir. Kromun tren istasyonlarına ve limanlara taşınması sırasında bazı altyapı eksiklikleri nedeniyle ek düzenlemeler yapılması gerekmiştir. Örneğin, Eskişehir Kavak madeninde teleferik olmaması sebebiyle kromun tren istasyonuna nakliyesi kamyonlarla sağlanmıştır. Bu süreci hızlandırmak amacıyla Türk tarafı, Almanlardan 5 ton yük kapasiteli 20 adet kamyon talep etmiştir. Benzer şekilde, Fethiye'deki kromun Marmara Denizi'ne daha hızlı ulaştırılabilmesi için yük tekneleri ve bu teknelerde kullanılmak üzere 120-130

⁴⁴ PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 553, 26 Mayıs 1942.

⁴⁵ TDA, Almanya Fonu 501, 24 Ağustos 1942, Kutu: 32245, Gömlek: 128778, Sıra: 29.

beygir gücünde dizel motorlar gerekli görülmüştür. Kromun ton başına fiyatı ise teslim noktasına göre değişiklik göstermiştir. Krupp firması, teslim aldığı yere göre şu ödemeleri taahhüt etmiştir: Haydarpaşa: 78,90 lira/ton; Bandırma: 79,60 lira/ton; Fethiye: 70,30 lira/ton ve Sirkeci: 76,76 lira/ton.⁴⁶

Türkiye'nin doğusundaki Elâzığ'dan çıkarılan kromun, Almanya'nın batısındaki Essen şehrine ulaşabilmesi için yaklaşık 3.500 kilometrelik bir mesafeyi kat etmesi gerekiyordu. On binlerce ton kromun Türkiye'den Almanya'ya kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde taşınabilmesi için ise kapsamlı bir lojistik organizasyon şarttı. Özellikle Alman işgali altındaki Balkanlar üzerinden gerçekleştirilecek bu sevkiyatın aksamaması amacıyla Berlin'de bir dizi önlem alınmasına karar verildi. Bu önlemler arasında, Türkiye'den yola çıkan krom yüklü trenlerin Balkanlar'daki demiryolu hatlarında özel olarak takip edilmesi; deniz ve kara taşımacılığındaki kapasitenin öncelikle krom sevkiyatına ayrılması ve gecikmeleri önlemek veya en aza indirmek amacıyla sevkiyat güzergâhının Alman silahlı kuvvetleri tarafından sürekli kontrol altında tutulması yer alıyordu.⁴⁷

Türkiye'de çıkarılan krom madeni hem kara hem de deniz yolu ile Almanya'ya ulaştırılmıştır. Eskişehir'de üretilen krom, öncelikle trenlerle Bandırma limanına taşınmış, buradan gemilere yüklenerak İstanbul Boğazı'ndan geçirilmiştir. Sevkiyatın devamında, Bulgaristan'ın Burgaz şehrinde tekrar trene, Romanya'nın Köstence Limanı'nda ise yeniden gemiye aktarılarak Tuna Nehri üzerinden Almanya'ya ulaştırılmıştır.⁴⁸ Diğer bir güzergâhta ise krom, İstanbul Haydarpaşa Garı'na kadar trenle taşınmış, buradan teknelerle Sirkeci Garı'na nakledilerek tekrar vagonlara yüklenmiştir. Ardından Bulgaristan, Sırbistan ve Avusturya üzerinden demir yoluyla Almanya'ya sevk edilmiştir. Guleman madenlerinden çıkarılan krom ise çok daha meşakkatli bir süreçten geçmiştir. Önce kamyonlarla en yakın tren istasyonuna taşınan krom, vagonlara yüklenerek yaklaşık 1.500 kilometrelik zorlu bir yolculuğa çıkmıştır. İzmit'in Derince Limanı'na ulaşan krom, buradan gemilere yüklenerek Almanya'ya gönderilmiştir. Ancak Derince ile Elâzığ arasındaki uzun mesafe, taşımacılıkta ciddi zorluklar doğurmuştur. Özellikle kış aylarında sert hava koşulları, nakliye sürecini daha da güçleştirmiştir.

Türkiye'de krom satışından sorumlu kurum olan Etibank ile alıcı Alman Krupp şirketi arasında yapılan anlaşmaya göre, 15 Ocak 1943 ile 31 Mart 1943 tarihleri arasındaki kısa sürede 45.000 ton kromun Almanya'ya sevkiyatı planlanmıştı. Bu, ayda yaklaşık 15.000 ton krom nakliyesi anlamına geliyordu. Anlaşmaya göre, Guleman'daki krom madenleri, Türkiye Cumhuriyeti Devlet

⁴⁶ PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 554, 24 Ağustos 1942.

⁴⁷ PA AA, R 29.782, 16 Nisan 1943.

⁴⁸ BArch, R.901/114192, 7 Eylül 1943.

Demiryolları'na (TCDD) ait yük trenleriyle İstanbul'a taşınacaktı. Ancak Berlin'deki yetkililerin hesaplamalarına göre, bu miktarın belirlenen sürede gönderilmesi neredeyse imkânsızdı. Zira 10 ton kapasiteli bir yük vagonunun, Elâzığ'dan İzmit'e ulaşması yaklaşık 15 gün sürüyordu. Trenin aynı güzergâhtan Elâzığ'a dönüşünün de 15 gün alacağı düşünüldüğünde, bir yük treni ayda sadece 10 ton krom taşıyabilirdi. Bu durumda, ayda 15.000 ton kromu taşımak için yaklaşık 1.500 sefer yapılması gerekiyordu. Ancak mevcut vagon kapasitesi göz önüne alındığında, aylık 25.000 tonluk nakliye için yaklaşık 2.500 yük vagonuna ihtiyaç vardı ki bu da o dönemin lojistik imkânları açısından büyük bir zorluk teşkil ediyordu. Devlet Demiryolları'nın o dönemki yük treni kapasitesi göz önüne alındığında, bu denli büyük bir lojistik operasyonun üstesinden gelmek mümkün görünmüyordu. Alman makamları da bu zorlu koşulları değerlendirerek, krom sevkiyatının hızlandırılabilmesi için Türkiye'ye motorlu taşıt, ek yük treni ve vagon desteği sağlama sözü vermişti.⁴⁹

İstanbul'daki krom sevkiyatını düzenli bir şekilde yürütmek amacıyla, Alman elçiliğinin himayesinde Frachtenleitstelle (Nakliye Kontrol Merkezi) kurulmuştur. Galata'daki Hovaghimian Han'ın üçüncü katında faaliyet gösteren bu merkezin temel görevi, İstanbul'dan hareket eden krom yüklü vagonların bilgilerini varış noktası olan Almanya'daki ilgili firmalara önceden iletmezdir.⁵⁰ Buna karşın, deniz yoluyla yapılan krom taşımacılığı ciddi riskler taşımaktaydı. Karadeniz'de Sovyet denizaltıları, Ege Denizi'nde ise İngiliz denizaltıları, Alman gemileri için büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Nitekim bazı gemiler bu saldırılardan kaçamamıştı. Örneğin, Deutsche Levantelinie şirketine ait Thisbe adlı gemi, İstanbul'dan yaklaşık 2.000 ton krom yüküyle ayrıldıktan sonra, 30 Ağustos 1943'te İstanbul Boğazı'nın 7–8 mil açığında Sovyet denizaltısından atılan torpido ile batırılmıştır. İlginç bir ayrıntı olarak, gemi bu saldırıdan yaklaşık bir ay önce, İngiliz istihbaratı MI6 ajanı Arthur Withall ve bir Yunan işbirlikçisi tarafından sabotaja uğramıştı. İstanbul polisinin yürüttüğü soruşturma sonucunda, patlayıcıyı gemiye yerleştiren bu iki kişi tutuklanmıştır.⁵¹ Benzer bir kader, Nataise adlı Alman yük gemisini de bulmuştur. 7 Ağustos 1943'te İstanbul-Burgaz seferini yapan gemi, Çanakkale'nin 15 mil güneybatısında bir İngiliz denizaltısının saldırısına uğramış ve batırılmıştır.⁵²

1943 yılının ilk aylarında, Türkiye'den Almanya'ya krom sevkiyatı beklenen hızın oldukça gerisinde ilerlemiştir. Sevkiyatın başladığı 15 Ocak–30 Nisan 1943

⁴⁹ BArch, R.901/114192, 24 Temmuz 1943.

⁵⁰ BArch, R.901/114192, 24 Temmuz 1943.

⁵¹ BArch, RM 12-II/27, s. 452.

⁵² BArch, RM 12-II/27, s. 569.

döneminde yalnızca 11.000 ton, 31 Temmuz 1943 itibarıyla ise toplam 18.000 ton krom Almanya'ya ulaşabilmiştir.⁵³ Bu miktar, Alman makamlarının beklentilerinin oldukça altında kalmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı Ticaret Masası Başkan Yardımcısı Georg Ripken'e göre, temel sorun Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın garantisine rağmen, krom yüklü trenlerin Elâzığ'dan İstanbul'a gereken hızda ulaşamamasıdır. Ayrıca, yakıt tedarikindeki sıkıntılar sevkiyatın aksamasına yol açmıştır. Türkiye'deki krom sevkiyatını takip eden Krupp firmasının özel temsilcisi Fritz Weiske de madenlerden tren istasyonuna krom taşıyan kamyonların yakıt eksikliği nedeniyle hareket edemediğinden şikâyet etmiştir.⁵⁴ Sevkiyatı hızlandırmak amacıyla, Berlin'deki Alman yetkililer arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Ağustos ortasına kadar İstanbul'a ulaşacak şekilde 25 lokomotif ve 250 vagonun Türkiye'ye kiralanması kararlaştırılmıştır. Krom sevkiyatı planlanandan erken tamamlanırsa, bu araçlar daha önce Almanya'ya iade edilebilecekti. Türkiye, kiralanın her bir vagon ve lokomotif için günlük 4 Reichsmark (RM) kira bedeli ödemeyi taahhüt etmiştir.⁵⁵

I.G. Farbenindustrie firmasının Türkiye temsilcisi Wilhelm von Flügge'nin raporuna göre, 15 Ocak–1 Nisan 1943 tarihleri arasında Almanya'ya ihraç edilmesi planlanan 45.000 ton kromun yalnızca 30.500 tonu, aynı yılın Aralık ayı itibarıyla sevk edilebilmiştir. Bu dönemde yaşanan aksaklıkların başlıca nedeni, bir Alman yük gemisinin Karadeniz'de Sovyet donanması tarafından batırılması sonucu 2.000 ton kromun kaybedilmesidir. Buna ek olarak, Almanya'dan sipariş edilen silah ve teçhizatın zamanında Türkiye'ye ulaşmaması nedeniyle Ankara, krom sevkiyatını durdurmuş ve ihracata onay vermemiştir; bu durum da sevkiyatın gecikmesine yol açmıştır. Öte yandan, 1943 yılında Guleman madenindeki işçi eksikliği, krom üretimini 60.000 tonla sınırlamıştır. 22 Ekim 1943'te imzalanan yeni krom anlaşmasına göre, Guleman'daki stoklarda 30.000 ton krom sevkiyata hazır bekletilmiştir. Ancak bu veriler ışığında, 1944 yılında Almanya'nın bölgeden 85.000 ton krom ihraç etmesi pek mümkün görünmemektedir. Nitekim von Flügge de nakliye imkânları açısından bu kadar yüksek miktarda bir teslimatın gerçekleştirilebileceğine şüpheyle yaklaşmıştır.⁵⁶

Almanya'dan kiralanın lokomotif ve vagonlara rağmen, Etibank'ın taahhüt ettiği günlük 220 tonluk krom sevkiyatı düzenli olarak sağlanamadı. Özellikle Ağustos 1943'te yapılan nakliyat, anlaşmada öngörülen miktarın yaklaşık 5.000 ton altında gerçekleşti. Almanya'nın Türkiye'den krom temin ettiği bir diğer

⁵³ BArch, R.901/114192, 4 Ağustos 1943; BArch, RM 12-II/27, s. 435.

⁵⁴ BArch, R.901/114192, 28 Temmuz 1943.

⁵⁵ BArch, R.901/114192, 24 Ağustos 1943

⁵⁶ BArch, R.901/114194, 1 Aralık 1943.

önemli merkez olan Eskişehir’de de üretim kapasitesi Berlin’in beklentilerini karşılayamadı; 1943 yılı sonunda Eskişehir Kavak madeninden yapılması planlanan 10.000 tonluk ihracattan yalnızca 9.000 ton gerçekleştirilebildi. Öte yandan, Guleman ve Eskişehir’deki bu aksaklıklara karşın, Fethiye’deki krom madeni işletmesi, Türk-Alman krom anlaşmasının tüm şartlarını eksiksiz olarak yerine getirmiş ve sözleşmedeki yükümlülükleri tam anlamıyla karşılamıştır.⁵⁷

Türkiye’den Almanya’ya krom sevkiyatı sürerken, iki ülke arasındaki müzakerelerde yeni bir krom anlaşması da gündeme geldi. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu, Almanya’nın Türkiye’ye teslim etmeyi planladığı yaklaşık 36 milyon lira değerindeki savaş malzemelerinin karşılığında, 135.000 tonluk yeni bir krom ihracatı taahhüt edeceğini Alman Büyükelçi Franz von Papen’e bildirdi.⁵⁸ 17 Ağustos’ta gerçekleşen savaş malzemeleri teslimatının ardından, taraflar 135.000 tonluk krom satışını konu alan anlaşma müzakerelerine başladı.⁵⁹ 15 Eylül 1943’te von Papen, Türk Dışişleri Bakanı Menemencioglu’na gönderdiği yazıda, yeni krom anlaşması müzakerelerinin başlatılmasını ve Ekim 1943’ten itibaren geçerli olacak şekilde Almanya’ya yapılacak krom ihracatı için lisans hazırlanmasını talep etti. Ancak Ankara’nın yanıtı, Alman tarafını hayal kırıklığına uğrattı. Türk hükümeti, Ekim-Aralık 1943 dönemi için aylık 5.000 ton (toplam 15.000 ton) ve Ocak-Haziran 1944 arası için yine aylık 5.000 ton (toplam 30.000 ton) olmak üzere oldukça sınırlı bir ihracat kotası önerdi. Temmuz-Aralık 1944 dönemi için ise teklifini önemli ölçüde yenileyerek aylık 15.000 ton (toplam 90.000 ton) krom ihracatı taahhüt etti.⁶⁰ Ancak bu artışa rağmen Alman tarafı teklifi yetersiz buldu. Von Papen, Türkiye’nin bu tutumunun ardında İngiliz diplomatik baskılarının bulunduğunu değerlendirerek, Ticari Ataşe Albert Jenke ile Ankara’ya geldi; fakat 23 Eylül’de gerçekleştirilen görüşmelerden somut bir sonuç elde edilemedi.

Aynı dönemde, Türkiye’den krom alımının ana aktörlerinden Krupp firmasının temsilcisi Weiske ile Etibank yetkilileri arasında yoğun ikili görüşmeler sürdürülmüştür. Bu müzakereler, yalnızca krom alımına odaklanmakla kalmayıp, lojistik ve altyapı kapasitesinin artırılmasını da kapsayacak şekilde kapsamlı bir teknik ve mali koordinasyonu hedeflemiştir.⁶¹ Türkiye, 135.000 tonluk krom ihracat anlaşmasını onaylamadan önce, Almanya’dan iki kritik alanda destek talep etti. Bunlar, Sirkeci Tren Garı’nın yük kapasitesinin artırılması için gerekli inşaat

⁵⁷ BArch, R.901/114194, 1 Aralık 1943, s. 2-3.

⁵⁸ BArch, R.901/114192, 6 Ağustos 1943.

⁵⁹ BArch, R.901/114192, 17 Ağustos 1943.

⁶⁰ BArch, R.901/114193, 30 Eylül 1943, E282368.

⁶¹ BArch, R.901/114193, 14 Ekim 1943, E382404.

masraflarının karşılanması ile Sirkeci Rıhtımı'nın modernizasyon çalışmalarının finanse edilmesi ve krom sevkiyatlarını hızlandırmak amacıyla ek lokomotif ve vagon teminiydi. Bu talepler, yalnızca ekonomik çıkarların güvence altına alınmasını sağlamadı; aynı zamanda Türkiye'nin lojistik altyapısını güçlendirerek büyük ölçekli krom ihracatının kesintisiz yürütülmesine yönelik stratejik bir yaklaşımı da yansıtmaktaydı.⁶²

Alman yetkililer, savaş ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip krom ihtiyaçlarını mümkün olan en kısa sürede Türkiye'den karşılamak amacıyla, TCDD yetkilileriyle kapsamlı görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerde, Türkiye'nin mevcut demiryolu lojistik altyapısının iyileştirilmesi ve taşıma kapasitesinin artırılması için gerekli çalışmalar gündeme getirildi.⁶³ Özellikle, günlük ortalama 12 olan lokomotif kapasitesinin 20'ye çıkarılabilmesi için Sirkeci Tren Garı'nda çeşitli iyileştirme çalışmalarının yapılması gerekiyordu. Alman tarafı, bu çalışmaların ortaya çıkardığı yaklaşık 130.000 liralık masrafı üstleneceğini taahhüt ederek lojistik desteğini somut biçimde ortaya koydu.⁶⁴ Bu müzakerelerin sonucu olarak, 22 Ekim 1943'te Ankara'da Etibank ile Krupp arasında beklenen anlaşma imzalandı.⁶⁵ Anlaşmaya göre, Ocak 1944-Aralık 1944 döneminde Almanya'ya toplam 135.000 ton krom satışı taahhüt edildi. Söz konusu kromun dağılımı ise stratejik öneme göre belirlendi: 85.000 tonu Guleman, 35.000 tonu Eskişehir ve 15.000 tonu Fethiye madenlerinden sağlanacaktı.⁶⁶

Mart 1944 itibarıyla, Almanya'ya sevkiyatı planlanan kromun yaklaşık üçte biri, yani 63.000 ton, başarıyla ulaştırılmıştı. Bu miktar, toplam taahhüt edilen 135.000 tonun önemli bir kısmını oluşturmakla kalmayıp, Almanya'nın savaş sanayiinin kritik hammadde ihtiyacını kısmen karşılamıştı.⁶⁷ Sevkiyatın ilk aylarında yaşanan lokomotif ve vagon eksikliği, Berlin'den gelen üst düzey bir talimatla aşılabildi. Alman Devlet Demiryolları'nın Türkiye'ye bir yılığına 43 lokomotif ve 370 vagon kiralaması, 1944 başında lojistik darboğazı çözerek sevkiyatın hız kazanmasını sağladı. Bu müdahale sayesinde, Şubat 1944'te 9.000 ton kromun 428 vagonla Almanya'ya gönderilmesiyle sevkiyat ivme kazandı; planlandığı şekilde benzer bir tempo korunabilirse, kalan 117.000 tonun 13 ayda tamamlanması öngörülmüyordu.

⁶² BArch, R.901/114193, 17 Ekim 1943, E382392-93.

⁶³ BArch, R.901/114193, 30 Eylül 1943, E282382.

⁶⁴ BArch, R.901/114193, 6 Aralık 1943.

⁶⁵ BArch, R.901/114193, 22 Ekim 1943, E382420.

⁶⁶ BArch, R.901/114194, 1 Aralık 1943, s. 1.

⁶⁷ BArch, R.901/114194, 7 Mart 1944, E382496.

Mart 1944, krom nakliyatının zirveye ulaştığı dönem olarak kaydedildi. Büyükelçi von Papan, Reich Silahlanma ve Savaş Üretimi Bakanı Albert Speer'e gönderdiği yazıda, "Sirkeci'den yapılan krom sevkiyatının mart ayında 14.718 tona ulaştığını" belirterek bu başarıyı resmen teyit etti.⁶⁸

Ancak Almanlar için bu olumlu tablo kısa süre içinde dağıldı. 1944'ün Mart-Nisan aylarında Müttefikler, İtalya'ya yeni çıkarma harekâtları düzenlerken, Sovyet birlikleri de Balkan sınırına dayanmıştı. Bu gelişmeler, Balkanlar'daki lojistik hatları stratejik olarak daha kırılgan hâle getirdi. Krom sevkiyatının ana arteri olan Bulgaristan, Müttefik hava saldırılarının ana hedefi haline geldi ve bu durum Almanya'ya kritik hammadde akışını doğrudan tehdit etti.⁶⁹ 30 Mart 1944'te gerçekleştirilen büyük operasyon sırasında, 450 Amerikan ve İngiliz savaş uçağı Sofya ile Bela Palanka arasındaki demiryolu altyapısını ağır şekilde tahrip etti. Bu yıkıcı saldırı, sadece demiryolu hatlarını değil, Almanya'nın savaş ekonomisi için hayati önemdeki krom nakliyatını da felç etti. Sonuç olarak Bulgaristan'da 360 vagona yüklü 12.000 ton krom, hareket emri bekler halde çaresizce mahsur kaldı.⁷⁰

Bu gelişmeler hem Berlin'de hem de Ankara'da ciddi endişelere yol açtı. Almanya tarafında, savaş ekonomisinin sürekliliği açısından Türk kromunun ulaştırılmasındaki aksaklıklar stratejik bir risk olarak değerlendiriliyordu. Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, Bulgaristan'daki lojistik krizle ilgili sık sık güncel bilgi alırken, Müttefiklerin Türk hükûmetine yönelik baskılarının artacağı haberleri Berlin'de ek kaygı yarattı. Bu ortamda, Alman Büyükelçisi von Papan, İstanbul'dan sevkiyatların hızlandırılmasını talep etti.⁷¹ Ancak mevcut koşullar, planlanan sevkiyatların gerçekleştirilmesini neredeyse imkânsız hâle getiriyordu. Lojistik kısıtlar ciddi boyuttaydı: Bulgaristan demiryolu ağının onarımı, saldırının üzerinden iki hafta geçmesine rağmen hâlâ tamamlanamamıştı. Bu durum, sadece yeni krom yüklü trenlerin İstanbul'dan yola çıkmasını engellemekle kalmıyor, aynı zamanda Bulgaristan'da mahsur kalan 12.000 tonluk krom yükünün bile hareket ettirilmesini büyük ölçüde imkânsız kılıyordu.

Üç haftalık zorunlu aradan sonra, Bulgaristan'da onarılan demiryolu hatları üzerinde krom yüklü trenler yeniden Almanya'ya doğru yola çıkmaya başladı. Başlangıçta bu gelişme, Almanya'nın savaş sanayisi açısından kritik bir arzın

⁶⁸ BArch, R.901/114194, 5 Nisan 1944, E382510.

⁶⁹ Koçak, *age.* s. 238.

⁷⁰ BArch, R.901/114194, 5 Nisan 1944.

⁷¹ Alman Deniz Ataşesi Ralf von der Marwitz'in raporuna göre 22 Şubat 1944'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşen ABD Büyükelçisi, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurmasını talep etmiş. BArch, RM 12-II/28, s. 76.

yeniden sağlanması anlamına geliyordu. Ancak Almanlar adına bu sevindirici durum kısa sürdü; İngiltere ve ABD'nin artan diplomatik baskılarına direnemeyen Türk hükümeti, Almanya'ya krom ihracatını durdurma kararı aldı. Bu kararın diplomatik ve stratejik önemi büyüktü. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 20 Nisan 1944'te TBMM'de yaptığı tarihî konuşmada, 21 Nisan saat 19:00'dan itibaren Almanya'ya krom satışının kesileceğini resmen açıkladı. Böylece Türkiye, savaş sürecinde tarafsızlık politikasını sürdürürken, Müttefiklerin stratejik çıkarlarını desteklemiş ve Almanya'nın kritik hammadde teminini doğrudan sınırlamış oldu.⁷²

Yasağın yürürlüğe gireceği son saatlere kadar Almanya ve Türkiye arasında büyük bir telaş yaşandı. Son bir girişim olarak, yaklaşık 5.000 ton krom yüklü 236 vagon, yasak başlamadan hemen önce Türkiye sınırını geçerek Bulgaristan'a ulaşmayı başardı. Bunun sonucunda, 1943'ten 21 Nisan 1944'e kadar olan dönemde toplam 83.076 ton kromun Almanya'ya sevk edilmesini sağladı.⁷³ Türk kromunun Almanya'ya sevkiyatının kesilmesiyle ortaya çıkan kritik açığı kapatmak isteyen Reich Silahlanma ve Savaş Üretimi Bakanı Albert Speer, acilen Arnavutluk'tan krom tedarik edilmesini emretti. Ancak bu çaba, Türkiye'nin sağladığı yüksek kalite ve miktardaki kromun yerini doldurmaktan uzaktı. Dolayısıyla Almanya, savaş ekonomisinin ihtiyaç duyduğu stratejik hammaddeyi temin etmede yeni ve sınırlı kaynaklarla yetinmek zorunda kaldı; bu durum hem üretim planlarını hem de uzun vadeli savaş stratejilerini doğrudan etkiledi.⁷⁴

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın geniş cephelerinde mücadele eden Alman ordusunun savaş gücü, büyük ölçüde savunma sanayisinin ürettiği tank, uçak, denizaltı ve diğer modern silahlara dayanıyordu. Bu askerî sistemlerin üretiminde kritik rol oynayan krom, yalnızca teknik bir girdi değil, aynı zamanda savaşın sürdürülebilirliği açısından stratejik bir unsur haline gelmişti. Bu nedenle Alman makamları, savaşın gidişatını yakından izleyerek üretimde kesinti yaşamamak için yoğun bir krom stoklama politikası benimsedi. Nazi Almanya'sının özellikle Türkiye'den yüksek miktarda krom ithal etme çabası, bu stratejik yaklaşımın somut bir yansımasıydı.

Türkiye ise savaş boyunca sürdürdüğü etkin tarafsızlık politikasını krom ticaretinde de uygulamaya çalıştı. Ancak stratejik çıkarlarını dengelemek adına 1940'ta Londra'da imzalanan anlaşmayla krom satışını yalnızca İngiltere ve Fransa

⁷² BArch, R.901/114194, 21 Nisan 1944, E382520.

⁷³ BArch, R.901/114194, 22 Nisan 1944, E382318.

⁷⁴ BArch, R 3/1650.

ile sınırlandırdı. Bu karar, Türkiye'nin tarafsızlığını korurken aynı zamanda Müttefiklerle güvenlik ilişkilerini pekiştirmeyi amaçladığını göstermektedir. Ancak bu tercih, Almanya'yı devre dışı bırakarak Nazi savaş sanayiinin hammaddelere erişimini sekteye uğrattı ve böylece Ankara'nın politikaları doğrudan Berlin'in çıkarlarını hedef almış oldu.

Almanya, bu gelişmeye sert tepki verdi. Hitler'in Türk ordusuna silah sevkiyatını durdurma kararı, yalnızca ekonomik bir yaptırım değil, aynı zamanda diplomatik baskı aracı niteliği taşıyordu. Böylece krom ticareti, iki ülke arasındaki ilişkilerde teknik bir mesele olmaktan çıkıp siyasi baskı ve stratejik nüfuz mücadelesinin merkezine yerleşti. Bu dönemde gayriresmî girişimlerle krom ihracı denenmiş olsa da Ankara'nın İngiltere ile yaptığı anlaşmaya bağlı kalması, Türkiye'nin savaşın erken yıllarında Müttefik stratejik çıkarlarını Almanya'nın taleplerinin önünde tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Almanya uzun vadede Türkiye ile ilişkilerini koparmanın riskli olacağını göerek diplomatik kanalları açık tutmayı tercih etti. Bu tercih, Berlin'in sert güç unsurlarını baskı aracı olarak kullanırken aynı zamanda yumuşak güç ve diplomatik esneklikle denge kurma stratejisini yansıtmaktadır. Nitekim 21 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nın ardından başlayan müzakereler, 9 Ekim 1941'de bir kredi anlaşmasıyla somutlaşmış, ardından 1942 ve 1943'te yeni anlaşmalarla Türkiye 180.000 ton krom satmayı taahhüt etmiştir. Takas esasına dayalı bu düzenlemeler, Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ilişkilerini sürdürürken doğrudan mali bağımlılığa girmemesini sağlamış, aynı zamanda Almanya'nın savaş ekonomisi için hayati bir kaynağa erişimini güvence altına almayı amaçlamıştır.

Ancak kâğıt üzerinde kusursuz görünen bu planlar, pratikte ciddi sorunlarla karşılaştı. Türkiye'nin ulaşım altyapısındaki eksiklikler ve lojistik kapasite yetersizliği, anlaşmaların uygulanmasını sekteye uğrattı. Lokomotif, vagon ve kamyon eksikliği ile liman tesislerindeki yetersizlikler, Almanya'nın beklediği hızda sevkiyat yapılmasını engelledi. Yakıt sıkıntısı da eklenince, üç ayda gönderilmesi planlanan 45.000 ton kromun ancak bir yılda Almanya'ya ulaşabilmesi, Türkiye'nin yalnızca tarafsızlık politikasının değil, aynı zamanda ekonomik ve teknik sınırlılıklarının da Alman beklentilerini şekillendirdiğini göstermektedir. Bu sorunlar kısmen çözüldüğünde dahi, 1944 yılı başında gerçekleştirilen sevkiyat miktarları, planlanan düzeyin oldukça gerisinde kalmıştır.

Bu aşamada savaşın uluslararası dengeleri devreye girdi. İngiltere ve ABD, savaşın seyrinin değişmeye başladığı 1943 sonlarından itibaren Ankara'ya artan baskılar uygulayarak Almanya'ya krom satışının durdurulmasını talep etti. Türkiye'nin 21 Nisan 1944'te krom ihracatını tamamen kesme kararı, yalnızca bir ticari tercih değil, aynı zamanda dış politikasında Müttefiklerle daha yakın bir

eşgüdümün işareti olmuştur. Böylece Türk-Alman ticaret anlaşmaları kapsamında öngörülen sevkiyatlar yarıda kalmış, Almanya savaşın kritik bir evresinde stratejik bir hammadeden mahrum bırakılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 20 Ağustos 1936, No: 30.18.1.2, Kutu: 68, Gömlek No: 71, Sıra: 1.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Almanya Fonu 501, 24 Ağustos 1942, Kutu: 32245, Gömlek: 128778, Sıra: 29.

Almanya Fonu 501, 22 Ekim 1943, Kutu: 32245, Gömlek: 128778, Sıra: 15.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA)

PA AA, R. 29.775.

PA AA, R. 29.778.

PA AA, R. 29.780.

PA AA, R. 29.782.

PA AA, RZ 211/261173.

PA AA, Botschaft Konstantinopel/Ankara, Dosya No: 552.

Bundesarchiv Militärarchiv (BArch MA)

BArch, RW 19/6519.

BArch, RW 19/6517.

BArch, RM 12-II/27.

BArch, RM 12-II/28.

Bundesarchiv in Lichterfelde (BArch)

BArch, R 3/1650.

BArch, R.901/114192.

BArch, R.901/114193.

BArch, R.901/114194.

Kitaplar ve Makaleler

Akses Sinan (2025) *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Krom Öznelinde Türk-Alman Ticari İlişkileri*, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Yozgat.

BENZ Wolfgang (2000) *Geschichte des Dritten Reiches*, Münih, Verlag C.H. Beck.

DERİNGİL Selim (2023) *Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları.

GLASNECK Johannes (1976) *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çev. Arif GELEN, Ankara, Onur Yayınları.

GÜNEŞ Sinan Serdar (2025) *Metal Toksikolojisi*, Ankara, Akademisyen Kitabevi.

İLKİN Selim ve TEKELİ İlhan (2018) *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları.

----- (2021) *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları.

KARAKAŞ Nuri (2010) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, s. 447-482.

KOÇAK Cemil (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

----- (2010) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). Dönemin İç Ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları.

----- (2010) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). Dönemin İç Ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları.

LONGERİCH Peter (2016) *Hitler. Biographie*. Berlin, Siedler Verlag.

ÖNSOY Murat (2012) 1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, s. 93-120.

ÖZGÜLDÜR Yavuz (1993) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

ÖZKAN Mehmet (2013) *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Krom, Silah Ticareti ve Kredi İlişkileri*, T.C. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SOYSAL İsmail (1992) 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, *Bellefen*, Cilt 46, Sayı 192, s. 367-414.

TÜRK Fahri (2015) Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945, *Belleten*, Cilt 79, Sayı 285, s. 761-782.

TÜRK Fahri - KAYA Emirhan (2017) Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 20, s. 121-143.